

Χριστιανική θεώρηση του πόνου (Πρωτοπρεσβ. Θεόδωρος Ζήσης)

Categories : [ΘΕΟΛΟΓΙΑ](#)

Date : Αυγούστου 21, 2013

Διάλεξη στην εναρκτήρια τελετή του 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου νόσου Alzheimer, Θεσσαλονίκη 13-16 Ιανουαρίου 2000

1. Πολύς πόνος, λίγη βοήθεια

Υπάρχει

στον κόσμο πολύς πόνος και ποικίλος. Όχι μόνο από τους πολλούς ασθενείς και τα ποικίλα είδη των ασθενειών, σωματικών και ψυχικών, που αντιμετωπίζουν οι γιατροί στα νοσοκομεία και στα ιατρεία, αλλά και από τις ποικίλες συμφορές και θλίψεις, από τα πάμπολλα δεινά που κατατρέχουν τους ανθρώπους, από την ημέρα που θα γεννηθούν σφραγίζοντας με το βρεφικό κλάμμα την αδυσώπητη πραγματικότητα του πόνου, μέχρι την ημέρα που θα τελειώσουν την επί γης πορεία τους με τον θάνατο, που είναι το αποκορύφωμα του πόνου. Επισκεπτόμενος κανείς τα νοσοκομεία βλέπει αθροιστικά την εικόνα αυτή του ανθρώπινου πόνου, αλλά και έξω από τα νοσοκομεία, στα σπίτια και στα εργαστήρια, υπάρχει κρυμμένος ή έκδηλος πολύς πόνος: κάθε σπίτι και κάθε άνθρωπος κουβαλά τον δικό του σταυρό, και, όπως συνήθως λέμε, υπάρχει πάντοτε μεγαλύτερος σταυρός από τον δικό μας. Έχει απλώσει ο πόνος τα δίκτυα του παντού ή μάλλον τα φορτία του πόνου διαρκώς γίνονται βαρύτερα και μοιάζει η ανθρωπότης να στενάζει και ως αχθοφόρος του πόνου να γονατίζει, να λυγίζουν τα γόνατά της, και να παραπατά, έτοιμη να πέσει από το βαρύ φορτίο.

Και αυτό δεν συμβαίνει μόνο

στις ημέρες μας, ούτε συνέβαινε σε κάποια εποχή μόνο, αλλά συμβαίνει σε όλες τις εποχές και χαρακτηρίζει τη ζωή όλων των επί γης ανθρώπων. Ο πόνος είναι αχώριστος σύντροφος του ανθρώπου, και μολονότι κατά την χριστιανική αντίληψη δεν είναι φυσική κατάσταση, δεν πλάσθηκε δηλαδή ο άνθρωπος από τον Θεό για να πονά, να υποφέρει και να θλίβεται, εν τούτοις το πράγμα κατέληξε, ως κάτι επείσακτο και ξένο, να προστεθεί στη

φύση μας να γίνει φύση της φύσεως του ανθρώπου.

Είναι

τόσο οδυνηρή αυτή η πραγματικότητα και τόσο δυσερμήνευτη, ώστε και ο φιλοσοφών νους του ανθρώπου τα έχει χάσει μπροστά στο μυστήριο του πόνου και του θανάτου και ψάχνει ψηλαφώντας να βρει απάντηση, να δώσει εξηγήσεις¹. Οι απαισιόδοξοι από τους φιλοσόφους δεν βλέπουν πουθενά φως και λύση, και ως μόνη διέξοδο για να βγει κανείς από την κοιλάδα αυτή του κλαυθμώνος συνιστούν τον θάνατο, ή περιμένουν τον θάνατο. Ο ποιητής Θέογνις διαπιστώνει ότι «όλβιος ουδείς ανθρώπων οπόσους ηέλιος καθορά» και ότι είναι άριστο το να μη γεννηθεί κανείς ούτε να αντικρύσει το φως του ηλίου, γνώμη που επαναλαμβάνει και ο Ευριπίδης λέγοντας ότι «το μη γενέσθαι κρείττον ή φύναι βροτούς», είναι δηλαδή καλύτερη η ανυπαρξία από την ύπαρξη. Είναι γνωστή η περίπτωση του Κυρηναϊκού φιλοσόφου Ηγησία, ο οποίος ονομάσθηκε Πεισιθάνατος, γιατί έπειθε τους ανθρώπους να αυτοκτονήσουν για να απαλλαγούν από τον πόνο και να επιτύχουν την αναισθησία. Μας θυμίζει αυτή η τοποθέτηση την τάση που υπάρχει και σήμερα στην κακή αντιμετώπιση του προβλήματος της ευθανασίας, σύμφωνα με την οποία ο πόνος στις μακροχρόνιες ανίατες ασθένειες εξουθενώνει τον άνθρωπο, τον κουρελιάζει δήθεν και τον εξευτελίζει, σύμφωνα με μία εσφαλμένη αντίληψη περί αξιοπρέπειας, ώστε να επιτρέπεται ηθικά η ενεργητική πρόκληση του θανάτου από τους ιατρούς ή από συγγενικά πρόσωπα του ασθενούς.

Τα ιδεαλιστικά

φιλοσοφικά συστήματα με κυρίαρχο τον Πλατωνισμό πιστεύουν ότι το κακό εξ ανάγκης υπάρχει στον κόσμο, λόγω του ότι στην ύλη και στο σώμα υπάρχει εγγενής φυσική τάση στην ανωμαλία και στην αταξία, και μόνο ο θάνατος και η απόθεση του κακού σώματος μας γλυτώνει από τα κακά και από τον πόνο.

Η θέση μάλιστα αυτή εκφράζεται πιο έντονα στα διαρκικά φιλοσοφικά συστήματα του Παρσισμού και του Γνωστικισμού, σύμφωνα με τα οποία ο κακός Θεός που εδημιούργησε τον κακό κόσμο ενέπλεξε τις ψυχές μέσα στα κακά σώματα για να πάσχουν και να υποφέρουν.

Όσο

περίεργα και αν ακούγονται αυτές οι απόψεις, πρέπει να γνωρίζουμε ότι επιβιώνουν στα ποικίλα νεογνωστικά ή σατανιστικά κινήματα των ημερών μας και σε πάμπολλες παραθρησκευτικές αιρέσεις που δεν διστάζουν να οδηγήσουν τους οπαδούς τους στον θάνατο, για να τους λυτρώσουν από τον επώδυνο βίο. Επισημαίνουν πάντως έντονα την πραγματικότητα του πόνου, μολονότι η λύση που προσφέρουν είναι τραγική και αντιανθρώπινη.

Αντίθετα άλλες υπεραισιόδοξες φιλοσοφικές απόψεις, όπως ο Στωικισμός, έχουν χάσει την αίσθηση της πραγματικότητας:

θεωρούν ότι ο πόνος δεν υπάρχει πραγματικά, είναι κάτι υποκειμενικό, και ότι όπου υπάρχει συντελεί στο να τονίζεται περισσότερο το καλό, στο να συνειδητοποιούμε με την παρουσία της ασθένειας την υγεία, και ότι επομένως δεν είναι κάτι κακό αλλά καλό. Η κατάσταση στον κόσμο είναι πολύ καλή, όλα είναι καλά και ο άνθρωπος πρέπει «ομολογουμένως τη φύσει ζην», να αδιαφορεί για τα πάθη, τις συμφορές και τον πόνο, και να τα αντιμετωπίζει, όπως λέμε, με στωική απάθεια.

Στη συνάφεια αυτή δεν πρέπει να παραλείψουμε την αναφορά στο φιλοσοφικό σύστημα του Ηδονισμού και του Ευδαιμονισμού² που ιδρύθηκε από τον Αρίστιππο τον Κυρηναίο, πρακτικά όμως στη ζωή τους το ακολουθούν πολλοί από τους ανθρώπους όλων των εποχών, γιατί είναι εύκολο και ευαπόδεκτο, αφού θηρεύει και συνιστά την ηδονή και την απόλαυση και μάλιστα τις χαμηλές ηδονές των αισθήσεων και της σάρκας. Είναι το πιο επικίνδυνο και στις ημέρες μας σύστημα, γιατί η εποχή μας περισσότερο από όλες τις άλλες εποχές έχει ως σήμα κατατεθέν την ηδονή, την τέρψη, την απόλαυση, την άνεση, προς τα οποία ωθούν τους ανθρώπους υλιστικές βιοθεωρίες, προβαλλόμενες από μεγάλους κερδοσκοπικούς οικονομικούς κολοσσούς, που ενδιαφέρονται για την κατανάλωση των υλικών αγαθών και την αύξηση του κέρδους. Δεν τους ενδιαφέρει αν ο ασφαλέστερος τρόπος για να εμπλέξεις τους ανθρώπους στα δίχτυα της οδύνης, είναι να τους κάνεις δούλους της ηδονής, η οποία αρχίζει ευχάριστα και ελκυστικά, έχει όμως καταλυτικές φθοροποιές ενέργειες και στο σώμα και στην ψυχή του ανθρώπου. Όπως ανέπτυξε μοναδικά και υπέροχα ένας μεγάλος φιλόσοφος και θεολόγος της Εκκλησίας μας, ο άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, και όπως υπέροχα επίσης το παρουσίασε ο γνωστός Γέροντας και θεολόγος π. Ευσέβιος, στο δίτομο έργο του «Ηδονή και Οδύνη»³, υπάρχει αναγκαστικός σύνδεσμος μεταξύ ηδονής και οδύνης, είναι μία συζυγία, ένα

ζεύγμα ισχυρό. Θηρεύοντας την ηδονή καταλήγεις στην οδύνη, και μάλιστα στην προσπάθεια να την αποφύγεις. Δεν είναι ποτέ δυνατό, λέγει ο άγιος Μάξιμος, να υπάρξει ηδονή χωρίς την οδύνη. Είναι αναμειγμένος ο πόνος της οδύνης με την ηδονή, έστω και αν δεν το προσέχουν αυτοί που υποκύπτουν στην ηδονή εξ αιτίας της κυριαρχίας του πάθους τους. Και αυτό γιατί συνήθως φαίνεται το επικρατέστερο στοιχείο· το ευχάριστο κρύβει και σκεπάζει την γειτονική αίσθηση της οδύνης. Όταν λοιπόν απολαμβάνουμε την ηδονή λόγω της φιλαυτίας μας και φροντίζουμε για την ίδια αιτία, τη φιλαυτία, να αποφύγουμε την οδύνη, προκαλούμε τελικά αναρίθμητες γενέσεις παθών και κακών⁴.

2. Τα όρια της Ιατρικής Επιστήμης

Ποια

όμως είναι η χριστιανική αντιμετώπιση του πόνου, όταν μάλιστα επιβιώνει μέχρι των ημερών μας ο τραγικός ρεαλισμός της απαισιοδοξίας, ο στρουθοκαμηλισμός των αισιοδόξων της στωικής απάθειας και ο καταστροφικός δρόμος του Ηδονισμού και του Ευδαιμονισμού; Από την αρχή πρέπει να πούμε ότι ο Χριστιανισμός είναι αισιόδοξα ρεαλιστικός. Έχει συνείδηση και γνώση της μεγάλης εκτάσεως του πόνου και των θλίψεων, που βαρύνουν και ταλαιπωρούν τους ανθρώπους. Δεν τα θεωρεί ασήμαντα και υποκειμενικά, ούτε και εύκολη την απαλλαγή με ανθρώπινα μόνο μέσα. Ας υπενθυμίσουμε εδώ ότι μεταξύ των φιλοσόφων και των ρητόρων είχε αναπτυχθεί ιδιαίτερο γραμματειακό είδος, η παραμυθητική γραμματεία, που επιχειρούσε να παρηγορήσει τους ανθρώπους, όταν εδοκιμάζοντο από διάφορες συμφορές, ιδιαίτερα από το θάνατο. Είχε καταστήσει ένα είδος τέχνης, «Τέχνη Αλυπίας», η ενδιαφέρουσα αυτή επιχειρηματολογία Ελλήνων και Λατίνων ρητόρων⁵, πολλά στοιχεία της οποίας χρησιμοποιούν και οι Πατέρες της Εκκλησίας, όταν παρηγορούν πενθούντας και πονεμένους ανθρώπους. Τα ανθρώπινα όμως μέσα, ιδιαίτερα η ιατρική επιστήμη, και οι απλοί παρηγορητικοί λόγοι, δεν είναι πάντοτε από μόνα τους ικανά να θεραπεύσουν τον ανθρώπινο πόνο, σωματικό και ψυχικό.

Δεν σημαίνει αυτό μείωση της αξίας των ιατρών, τους οποίους τιμά και επαιτεί η Αγία Γραφή ως λειτουργούς του Θεού⁶. Ο απόστολος Λουκάς, ως γνωστόν, ήταν γιατρός, δεν μπόρεσε πάντως να ιατρεύσει τον απόστολο Παύλο από τον «σκόλοπα τη σαρκί»⁷,

από την ασθένεια που τον βασάνιζε. Επί δώδεκα έτη η αιμορροούσα γυναίκα του Ευαγγελίου «ιατροίς προσαναλώσασα όλον τον βίον ουκ ίσχυσεν υπ'

ουδενός θεραπευθήναι»⁸. Πλήθος ιατρών αγίων, αναργύρων μάλιστα και αφιλαργύρων, αριθμεί στο αγιολόγιό της η Εκκλησία και πλήθος επίσης νοσοκομείων ίδρυσε κατά την λαμπρή περίοδο του Βυζαντίου, για να απαλύνει τον ανθρώπινο πόνο, παρέχοντας άριστο παράδειγμα γνήσιας και αφιλοκερδούς νοσοκομειακής περίθαλψης. Προκάλεσε αίσθηση στους διεθνείς επιστημονικούς κύκλους, ιδιαίτερα τους βυζαντινολογικούς, η κυκλοφόρηση του βιβλίου του Έλληνα βυζαντινολόγου, καθηγητού στην Αμερική π. Δημητρίου Κωνσταντέλου με τίτλο «Η Φιλανθρωπία στο Βυζάντιο»⁹, στο οποίο φαίνεται το υψηλό επίπεδο οργανώσεως των νοσοκομείων, προσαρτημένων συνήθως σε μοναστήρια, για την αντιμετώπιση του ανθρώπινου πόνου. Ο πρωτεργάτης μάλιστα αυτής της κινήσεως στο γνωστό συγκρότημα της Βασιλειάδος, ο Μ. Βασίλειος, ήταν ο ίδιος γιατρός, γι' αυτό και έθεσε άριστες οργανωτικές βάσεις, ως ιατρός, και πνευματικά θεμέλια και κίνητρα, ως ιεράρχης και άγιος. Πολλές φορές έχουν παρουσιασθή σε επιστημονικά συνέδρια οι ιατρικές γνώσεις του Μ. Βασιλείου¹⁰.

Κρίνουμε

πάντως σκόπιμο να αναφέρουμε εδώ μία θέση του που έχει σχέση με το θέμα μας, με το μέχρι που δηλαδή φθάνουν τα όρια της Ιατρικής στην αντιμετώπιση του πόνου. Λέγει λοιπόν σύντομα ότι όπως και άλλες τέχνες έτσι και η Ιατρική μας δόθηκε από το Θεό ως βοήθεια στην αδύναμη φύση μας. Επειδή το σώμα μας και από εξωτερικές και από εσωτερικές αιτίες «πλεονασμοίς και ελλείψεσι καταπονείται», η Ιατρική αναλόγως προσφέρει τη βοήθειά της προσθέτοντας τα απαραίτητα ή αφαιρώντας τα περιττά. Πρέπει, λέγει, να μη καταλήγει η Ιατρική σε υπερβολική φροντίδα για την καλοπέραση και την επιμέλεια του σώματος, και προ παντός να χρησιμοποιείται έτσι, ώστε να μην εξαρτά κανείς καθ' ολοκληρίαν την υγεία ή την ασθένεια από τους ιατρούς, αλλά να αφήνει ανοικτή την ελπίδα στην θεραπευτική επέμβαση του Θεού. Ούτε λοιπόν να αποφεύγουμε τους ιατρούς, αλλά ούτε και να στηρίζουμε σ' αυτούς όλες τις ελπίδες: «Ούτε ουν φευκτέον πάντη την τέχνην ούτε επ' αυτή πάσας τας ελπίδας έχειν ακόλουθον». Σε σχέση μάλιστα προς όσα περί ηδονισμού, ευδαιμονισμού και τρυφής είπαμε διαπιστώνει ότι η Ιατρική είναι διδάσκαλος εγκρατείας, γιατί βάζει μέτρα και όρια με τις διάφορες δίαιτες και τις αποχές από τρόφιμα που επιβάλλει: «Ορώ γαρ, ότι και τρυφάς αποκόπτει, και πλησμονήν διαβάλλει και ποικιλίαν διαίτης, και περίεργον αρτυμάτων επίνοιαν, ως ασύμφορον, αποπέμπεται και το σύμπαν, την ένδειαν μητέρα της υγείας αποκαλεί, ώστε και κατά τούτο ουκ άχρηστος ημίν η παρ' αυτής συμβουλή»¹¹.

3. Η ανατολή της ελπίδος για τους πονεμένους

Για

να επανέλθουμε όμως στον ειρμό της αναπτύξεως, πρέπει να πούμε ότι, επειδή ούτε η Ιατρική επιστήμη μπορεί καθ' ολοκληρίαν να επιλύσει το πρόβλημα του πόνου, οι διάφορες φιλοσοφικές θεωρίες αλληλοσυγκρούονται και όχι μόνο προκαλούν σύγχυση, αλλά μερικές φορές ωθούν σε επικίνδυνους δρόμους αυτοκαταστροφής της υπάρξεως, είτε με την απαισιοδοξία είτε με τον Ηδονισμό, και η ανθρωπότητα δεν έβλεπε και δεν βλέπει πουθενά ανάπαυση και ελάφρυνση από τους πόνους και τις θλίψεις, γι' αυτό ήλθε ο ίδιος ο Θεός στη γη, έγινε άνθρωπος, για να μας διδάξει όχι μόνο με λόγια, αλλά κυρίως με το προσωπικό του παράδειγμα πώς να αντιμετωπίσουμε τον πόνο και πώς να σηκώσουμε ο καθένας τον σταυρό του. Πόσο παρήγορα αντηχεί το προσκλητήριό του προς όλους τους πονεμένους και η ασφαλής επιβεβαίωσή του για την επικράτηση της χαράς και της νίκης εναντίον των δυνάμεων του κακού που προκαλούν τον πόνο: «Δεύτε προς με πάντες οι κοπιώντες και πεφορτισμένοι, καγώ αναπαύσω υμάς»¹², και «Εν τω κόσμω θλίψιν έξετε, αλλά θαρσεείτε, εγώ νενίκηκα τον κόσμον»¹³.

Είδε την πονεμένη χήρα μάνα της Ναΐν να κλαίει για το θάνατο του μονάκριβου γιου της και αφού της είπε «Μη κλαίε», μην κλαις, επανέφερε στη ζωή το νεαρό αγόρι¹⁴. Δάκρυσε για τον θάνατο του φίλου του, του Λαζάρου, και σταμάτησε το κλάμμα των δύο αδελφών του, ανασταίνοντάς τον μετά από τέσσερις ημέρες¹⁵. Προσείλκυσε κοντά του όλους τους πονεμένους και τους αρρώστους, που έτρεχαν όπου και αν βρισκόταν, και εθεράπευε «πάσαν νόσον και πάσαν μαλακίαν εν τω λαώ»¹⁶.

Δεν

κακοτύχισε τους πονεμένους και θλιμμένους, δεν ξόρκισε τον πόνο ως κάτι αποκρουστικό, που ταπεινώνει και εξευτελίζει δήθεν τον άνθρωπο, όπως προβάλλει η μοντέρνα ευδαιμονιστική βιοθεωρία που επιδιώκει να αποκρύψει τον πόνο και τον θάνατο, για να μη ταραχθεί, να μη ραγίσει η ευαίσθητη και υποκριτική κρούστα και επιφάνεια της ευτυχίας¹⁷, αλλά μακάρισε, καλοτύχισε, όσους κλαίνουν και πενθούν, όσους διώκονται και συκοφαντούνται. «Μακάριοι οι πενθούντες, ότι αυτοί παρακληθήσονται». «Μακάριοι οι κλαίοντες νυν, ότι γελάσετε. Μακάριοι εστε όταν μισησωσιν υμάς οι άνθρωποι και όταν αφορίσωσιν υμάς και ονειδίωσι... Χαρήτε εν εκείνη τη ημέρα και σκιρτήσατε»¹⁸. Αντίθετα ελεεινολόγησε και κακοτύχισε τους χορτάτους, αυτούς που γελούν και διασκεδάζουν, αυτούς τους οποίους επαινούν οι άνθρωποι: «Ουαί υμίν οι εμπεπλησμένοι, ότι πεινάσετε. Ουαί υμίν οι γελώντες νυν, ότι πενθήσετε και κλαύσετε. Ουαί όταν καλώς υμάς είπωσι πάντες οι άνθρωποι»¹⁹.

4. Γιατί μακαρίζει ο Χριστός τους πονεμένους

Και δεν πρόκειται εδώ για αντιφατική συμπεριφορά και στάση από τη μία πλευρά να αποδιώκει τον πόνο, να σταματά το κλάμμα και τα δάκρυα, να θεραπεύει αρρώστιες και να ανιστά νεκρούς, και από την άλλη να μακαρίζει αυτούς που πενθούν και κλαίουν και διώκονται. Θέλει με αυτό να δείξει ότι μπορεί με ένα του λόγο, θαυματουργικά, ως δημιουργός και κτίστης του κόσμου, να εξαλείψει τις ασθένειες, τον πόνο, τον θάνατο. Αυτό ήταν και το πρώτο του θέλημα, όταν δημιούργησε τον κόσμο και τον άνθρωπο. Δεν συνέκτισε τον πόνο, την οδύνη, την φθορά, τον θάνατο²⁰. Ο πρώτος άνθρωπος στον παράδεισο ζούσε βίο ανώδυνο, άλυπο, άπονο, δεν υπήρχε πόνος, ούτε λύπη, ούτε στεναγμός, όπως δεν θα υπάρχει και στο μέλλον για όσους αποδεχθούν την θεία και θεραπευτική παιδαγωγία του πόνου και του θανάτου, υπομένοντας καρτερικά τις θλίψεις και τα βάσανα. Μπορεί λοιπόν να δημιουργήσει παραδείσους, χωρίς πόνους και θλίψεις και βάσανα. Αποδείχθηκε όμως ότι η τρυφή και η άνεση του παραδείσου, επομένως και όποιο τρυφηλό και ηδονιστικό-ευδαιμονιστικό περιβάλλον, δεν είναι κατάλληλο κλίμα για την πνευματική προκοπή και πρόοδο του ανθρώπου. Οδηγεί σε αδιαφορία, σε αμέλεια, σε οκνηρία, σε αναζήτηση της ηδονής, όχι στα υψηλά και δύσκολα, στην κατατρύφηση και απόλαυση του Θεού, αλλά στα εύκολα, στα αισθητά, στα σωματικά, όχι στον Κτίστη, αλλά στα κτίσματα, και τείνει να ματαιώσει το έργο της δημιουργίας. Τί ωφέλησε τον Αδάμ ο Παράδεισος, διερωτάται ένας μεγάλος άγιος της Εκκλησίας²¹.

Επειδή

λοιπόν δεν υπάρχει τίποτε πιο ακατάλληλο για την ανθρώπινη φύση από την άνεση και την τρυφή, γιατί εύκολα αποκλίνει προς την κακία και την αμαρτία, γι' αυτό ως καλός αγωνοθέτης και παιδαγωγός ο Θεός εισήγαγε τον πόνο και τον θάνατο, τις θλίψεις, τις συμφορές, τα βάσανα, τις δοκιμασίες και συνέζευξε με αυτά την ανθρώπινη ζωή²², σαν ένα στάδιο προετοιμασίας και αγώνων για την πνευματική μας προκοπή και τελείωση, ώστε με τη δική μας συμμετοχή στον επίπονο αυτό αγώνα να τερματίσουμε ασκημένοι και αθλημένοι, τηρώντας αποστάσεις από τα κοσμικά και τα πρόσκαιρα, όπως οι αθλητές, και με το βλέμμα στραμμένο στα μελλοντικά και αιώνια. Τί αδημονείς και μικροψυχείς και βιάζεσαι να απολαύσεις τους καρπούς των πόνων σου, λέγει ο Μ. Βασίλειος, απευθυνόμενος σε κάποιον ασκητή, και προς όλους μας. Είσαι αθλητής του Χριστού και συμφώνησες να αγωνίζεσαι σε όλη σου την ζωή, να υπομείνεις τον καύσωνα και το ψύχος από τις δοκιμασίες. Γιατί, ενώ ακόμη δεν τελείωσε ο καιρός του αγώνος, επιδιώκεις την άνεση; Περίμενε το πέρας του βίου για να πάρεις τον μισθό και τα βραβεία, όχι καταμεσήμερο, αλλά όταν έλθει η εσπέρα, όπως κάνουν οι εργάτες²³. Με άλλη εικόνα ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος λέγει ότι ο γεωργός χαίρεται και

αγάλλεται, όταν υπάρχει βαρύς χειμώνας, γιατί δεν βλέπει μόνο το κρύο και τις βροντές και την κακοκαιρία, αλλά αναλογίζεται τα στάχια, τον θερισμό και όχι τα σπέρματα που σαπίζουν μέσα στο χειμώνα:

«Ούτω και ημείς μη την θλίψιν ορώμεν την παρούσαν, μηδέ την οδύνην, αλλά την εξ αυτής γινομένην ωφέλειαν, τον εξ αυτής τικτόμενον καρπόν· αναμείνωμεν της άλω τα δράγματα». Στον ίδιο μεγάλο διδάσκαλο και πατέρα οφείλουμε την ευθαρρυντική διαπίστωση: «δριμύς ο χειμών, αλλά γλυκύς ο παράδεισος»²⁴.

5. Ο πόνος στην ζωή του Χριστού, της Θεοτόκου και των Αγίων.

Ανέτρεψε λοιπόν ο Χριστιανισμός το σκηνικό στην θεώρηση του πόνου· έφερε τα πάνω κάτω. Όχι μόνο δεν στενοχωριόμαστε με τον πόνο και τις θλίψεις, αλλά χαιρόμαστε και υπομένουμε καρτερικά:

καυχώμαστε ακόμη και καμαρώνουμε λέγει ο Απόστολος Παύλος: «ου μόνου δε, αλλά και καυχώμεθα εν ταις θλίψεσιν, ειδότες ότι η θλίψις υπομονήν κατεργάζεται, η δε υπομονή δοκιμήν, η δε δοκιμή ελπίδα, η δε ελπίς ου καταισχύνει»²⁵.

Και

δεν ήσαν αυτά έπεα πτερόεντα ρητόρων και φιλοσόφων, αλλά βίος και ζωή και εμπειρία και πράξη βεβαιωμένα από την αγία ζωή του Θεανθρώπου Χριστού, που ήταν ζωή πονεμένη και σταυρωμένη. Θα μπορούσε να έλθει στο κόσμο εν δυνάμει, αίγλη, ανέσει και τρυφή. Να γεννηθεί σε παλάτια βασιλέων και ηγεμόνων, να τρέφεται και να ενδύεται τρυφηλά και με πολυτέλεια, να μην εργάζεται και να διασκεδάζει να έχει μυριάδες αγγέλων να τον διακονούν, και να εξαλείψει εν δυνάμει την αρρώστεια, τον πόνο, τον θάνατο. Από τα πρώτα όμως έτη της επί γης παρουσίας του η ζωή του ήταν συνδεδεμένη με την φτώχεια, την ένδεια, τους διωγμούς, τον πόνο. Γεννήθηκε άστεγος στο σπήλαιο της Βηθλεέμ, γιατί δεν βρέθηκε φιλόξενη στέγη για να αποφύγει το σπαθί του Ηρώδη, που γέμισε με θρήνο και κλαυθμό τα Ιεροσόλυμα και την περιοχή τους, φεύγει εξόριστος στην Αίγυπτο. Και μολονότι δεν έχουμε πληροφορίες για τα νεανικά του χρόνια μέχρι της εμφανίσεώς του για να βαπτισθεί από τον Πρόδρομο στον Ιορδάνη, παρά μόνο όσα ξέρουμε για την επίσκεψή του σε ηλικία δώδεκα ετών στον ναό των Ιεροσολύμων, είναι εύκολο να συμπεράνουμε πόσο δύσκολα χρόνια πέρασε στο φτωχικό σπίτι του μνηστορος Ιωσήφ στη Ναζαρέτ, υπάκουος και πειθαρχικός· «και ην υποτασσόμενος αυτοίς»²⁶. Ήδη η Παναγία Μητέρα του κεντήθηκε στην καρδιά της από την προφητεία του πρεσβύτεη Συμεών κατά την ημέρα της Υπαπαντής· «και σου δε αυτής την ψυχήν διελεύσεται ρομφαία»²⁷.

Η αρχή του κηρύγματός του, η αρχή του Ευαγγελίου, χαρακτηρίζεται και σφραγίζεται από αγώνα, πόνο, κακοπάθεια, άσκηση. Αρχή του Ευαγγελίου του Χριστού, όπως λέγει ο Ευαγγελιστής Μάρκος, είναι ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος²⁸. Και πώς ήταν αυτή η αρχή; Ασκητής, ερημίτης σκληραγωγημένος από τα παιδικά του χρόνια στην έρημο, ντυμένος με ένα ένδυμα σκληρό, από τρίχες καμήλου, και διατρεφόμενος από ακρίδες και μέλι άγριο. Αυτήν την εμφάνιση, που παρουσίαζε από την αρχή το ασκητικό πνεύμα του Ευαγγελίου, την επήνεσε και την προέβαλε ο Χριστός, ο οποίος άρχισε το κήρυγμά του με τα ίδια λόγια του Βαπτιστού «μετανοείτε ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν»²⁹, για να δείξει ότι το κήρυγμα του Ιωάννου ήταν προοίμιο κατάλληλο του δικού του κηρύγματος. Παρερμηνεύουν το Ευαγγέλιο, χαριζόμενοι στο κοσμικό πνεύμα της ανέσεως και της τρυφής, όσοι βλέπουν διαφορές ανάμεσα στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, τον ασκητικό ερημίτη, και τον δήθεν κοσμοπολίτη και κοινωνικό και επεικὴ Ἰησοῦ Χριστό. Δεν υπάρχει καμμία διαφορά στη ζωή και στη διδασκαλία παρά μόνο στην αξία, όπως ο ίδιος ο Ιωάννης είπε αναφερόμενος στον Χριστό³⁰, του οποίου το έργο παρουσίασε ως αυστηρό και σκληρό απέναντι στους αμαρτωλούς και αμετανοήτους· η αξίνη είναι κοντά στη ρίζα των δένδρων και θα κόψει όσα δεν κάνουν καρπούς, ο δε Χριστός θα πάρει το φτυάρι στο χέρι του και θα λιχνίσει το σιτάρι, ώστε ο μεν καρπός να συγκεντρωθεί στην αποθήκη, ενώ το άχυρο θα το κατακαύσει στη φωτιά³¹.

Δεν

υπάρχει όμως καλύτερη επιβεβαίωση του πράγματος από όσα είπε ο ίδιος ο Χριστός επαινώντας τον Ιωάννη, την ασκητική του ζωή και την παρρησία, που είναι ξένη στους τρυφηλούς και καλοπερασάκηδες. Δεν μοιάζει, είπε, με τους συνηθισμένους τύπους δασκάλων και ηγεμόνων που συμβιβάζονται με τους ισχυρούς για να μη χάσουν την καλοπέρασή τους. Αυτοί που φορούν μαλακά ιμάτια για το καλομαθημένο σώμα τους βρίσκονται στα βασιλικά ανάκτορα. Ο Ιωάννης δεν έχει καμμία σχέση με το κοσμικό αυτό πνεύμα. Τον χαρακτήρισε ως την μεγαλύτερη προσωπικότητα που γεννήθηκε ποτέ από γυναίκα, ως «μείζονα εν γεννητοῖς γυναικῶν»³². Γι' αυτό και στο απολυτίκιό του ο υμνογράφος παρατηρεί ότι τους άλλους αγίους τους τιμούμε με ύμνους, για τον Πρόδρομο αρκεί η μαρτυρία του Κυρίου· «Μνήμη δικαίου μετ' εγκωμίων, σοι δε αρκέσει η μαρτυρία του Κυρίου Πρόδρομε». Όμοιο με τη ζωή του, την γεμάτη πόνους και άσκηση, ήταν και το τέλος του το μαρτυρικό· η αποκεφάλισή του, η αποτομή της κεφαλής του, που αποφασίσθηκε σε ένα τρυφηλό συμπόσιο με φαγοπότι και χορούς και τραγούδια, υπογραμμίζει πολύ καλά την σχέση που έχει η πονεμένη, η ματωμένη, η σταυρωμένη μέχρι θανάτου χριστιανική ζωή με την

επιδιωκόμενη και θαυμαζόμενη από πολλούς κοσμική ζωή. Ο Άγιος Ιωάννης έγινε πρότυπο των ασκητών και μαρτύρων, έζησε σαν να μη είχε σάρκα, ως άγγελος, γι' αυτό και εικονίζεται πολλές φορές με φτερά αγγέλου, πρόδρομος αληθινός του Χριστού όχι μόνο στο κήρυγμα αλλά και στη ζωή και στο θάνατο.

Δεν θα επιμείνουμε εδώ πολύ στο θέμα της ασκητικής ζωής και διδασκαλίας του Χριστού³³,

που είναι αυτονόητα και προφανή για τους αγίους που βλέπουν καθαρά και φωτισμένα το Ευαγγέλιο, και δεν το παραμορφώνουν ούτε το θολώνουν, όπως πολλοί σύγχρονοι θεολόγοι και κληρικοί. Ο Χριστός γεννήθηκε και έζησε φτωχός και κατατρεγμένος και ένοιωσε τον ανθρώπινο πόνο, την αδικία και το μίσος περισσότερο από όλους τους ανθρώπους, κακοπάθησε και πόνεσε, προσέλαβε τον ανθρώπινο πόνο για να μας σώσει και να μας θεραπεύσει από τον πόνο³⁴, και εσφράγισε την επί γης ζωή του με την αποκορύφωση του πόνου και του πάθους, τον σταυρικό θάνατο. Αρκεί και μόνο να σκεφθεί κανείς τα πάθη του Χριστού, όπως τα προβάλλει το Άγιο Ευαγγέλιο και τα τιμά η Εκκλησία την Μ. Εβδομάδα, τους εμπυτισμούς, τους κολαφισμούς, τον ακάνθινο στέφανο, την πικρή χολή, την προδοσία του Ιούδα, την εγκατάλειψη των μαθητών, την άρνηση του Πέτρου και τελικώς τον σταυρό και τον θάνατο, για να αντιληφθεί, θεωρητικά βέβαια, το μέγεθος αυτής της θυσίας, αλλά περισσότερο την λυτρωτική μεταμόρφωση του πόνου σε εργαλείο χαράς και ελπίδος, σε νίκη της χαράς, αφού η ζωή του Χριστού και το Ευαγγέλιο δεν τελειώνουν την Μ. Παρασκευή, αλλά την Κυριακή του Πάσχα, με την ανάσταση και την νίκη εναντίον της αμαρτίας και του θανάτου· με το σταυρό, όχι πλέον όργανο αισχύνης και πόνου, αλλά λουσμένο στο φως της Αναστάσεως, σύμβολο και τρόπαιο νίκης, καύχημα και στερέωμα βασιλέων, ιερέων, πιστών, κόσμημα της Εκκλησίας.

Γι'

αυτό ο απόστολος Παύλος όχι μόνο καυχάται για το Σταυρό του Χριστού και προβάλλει τον εσταυρωμένο βίο αλλά, όπως είπαμε, λέγει ότι οι θλίψεις και η υπομονή τρέφουν την ελπίδα, η οποία δεν είναι κενή, δεν μένει απραγματοποίητη, δεν καταισχύνει, αλλά οδηγεί στη χαρά και στη δόξα του Θεού. Έτσι μόνο μπορεί να εξηγήσει και να καταλάβει κανείς την ξαφνική αλλαγή των Αποστόλων, με την ξαφνική ανατροπή των πραγμάτων του πόνου σε χαρά, του σταυρού σε θρίαμβο, του εξευτελισμού σε δόξα, του θανάτου σε ζωή. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη παρηγοριά και παραμυθία και ενθάρρυνση. Οι δειλοί και κρυμμένοι για τον φόβο των Ιουδαίων Απόστολοι, γίνονται θαρραλέοι κήρυκες του Ευαγγελίου, διατρέχουν ολόκληρη την οικουμένη, υφίστανται διωγμούς, μαρτύρια, πείνα, δίψα, γύμνια· αντιμετωπίζουν σκληρούς διώκτες με θάρρος και τελικώς υφίστανται και

αυτοί μαρτυρικό θάνατο, για να πάρουν από αυτούς τη σκυτάλη τα εκατομμύρια των μαρτύρων και των οσίων, που εστερέωσαν και ελάμπρυναν την Εκκλησία με τους πόνους και τους κόπους τους, είτε χύνοντας το αίμα τους ως μάρτυρες είτε κακοπαθώντας και κοπιώντας με την ασκητική βιοτή τους. Δεν υπάρχει άγιος που να μη πόνεσε στη ζωή του. Ο πόνος μεταμορφωμένος σε υπομονή και ευχαριστία και εκούσια αποδοχή, είναι οδός αγιότητας. Όσοι πονούν στη ζωή τους έχουν μπροστά τους δρόμο ευλογημένο και αγιασμένο, θεοβάδιστο και αγιοβάδιστο, σηκώνουν καρτερικά το σταυρό τους και ακολουθούν το Χριστό. Δεν υπάρχουν άγιοι που να μην πόνεσαν· αν αφαιρέσεις τον πόνο, θα αφαιρέσεις το μέσο της αγιότητας.

Και

ανάμεσα στους αγίους, πάνω από όλους τους αγίους, η Παναγία μας η Υπεραγία Θεοτόκος, η «αγία αγίων μείζων», η ενσάρκωση του ανθρώπινου πόνου και η ελπίδα, το στήριγμα, η παραμυθία των πονεμένων, πάντων θλιβομένων η Χαρά. Φαίνεται πως ο πόνος πληγώνει περισσότερο τις μητέρες, τα μητρικά σπλάγχνα, γι' αυτό ανάμεσα στα άλλα πλεονεκτήματα του σοφού σχεδίου της ενανθρωπήσεως του Θεού, πρέπει να συγκαταριθμήσουμε ότι είχε μητέρα, ότι εσαρκώθη στα σπλάγχνα τα αγνά της πανάγνου και ασπίλου Θεοτόκου, ώστε όλες οι μητέρες του κόσμου που πονούν για τα παιδιά τους να προσβλέπουν στον μεγάλο πόνο της Παναγίας, να ζητούν από τη Μητέρα του πόνου παρηγοριά και ανακούφιση. Η ρομφαία, που είχε προφητεύσει ο πρεσβύτες Συμεών, διεπέρασε τα σπλάγχνα της Παναγίας κατά την Σταύρωση, και ο θρήνος της και το κλάμμα της έχουν αποτυπωθή με ενάργεια και στην υμνογραφία και στην αγιογραφία. Οι δύο παρακλητικοί κανόνες, ο μεγάλος και ο μικρός, όπου θαυμάσια παρουσιάζονται οι θλίψεις και οι πόνοι των ανθρώπων, ασφαλώς ανακουφίζουν όλους τους πονεμένους, που τους απευθύνουν ευλαβικά στην Υπεραγία Θεοτόκο.

Έχω

την αίσθηση πως με όσα μέχρι τώρα είπα μία γενική μόνο εικόνα σας έδωσα, για το πώς βλέπει ο Χριστιανισμός τον ανθρώπινο πόνο. Λείπει η πατερική εμπάθυνση και ανάλυση για πολλές πτυχές του θέματος· για το τί πράγματι είναι κακό και επώδυνο, για την θεραπευτική και παιδαγωγική σημασία του πόνου και του θανάτου, για τους ακούσιους και εκούσιους πόνους, για το γιατί πονούν ακόμη και οι άγιοι και δίκαιοι, για την πονεμένη Ρωμιοσύνη που εβίωσε στην ιστορία της τον πόνο, και για μερικά άλλα, που δεν αναπτύξαμε. Ας μείνει μέχρις εδώ ως συμπέρασμα ότι ο Χριστιανισμός βλέπει ρεαλιστικά τον πόνο, τον αποδέχεται και τον μεταμορφώνει σε μέσο χαράς και ελπίδος.

1.
Για τις φιλοσοφικές θεωρίες της αισιοδοξίας, της απαισιοδοξίας, του ηδονισμού κ.ά., βλ. Π. Δημητροπουλου, Ορθόδοξος Χριστιανική Ηθική, Αθήναι 1970, σελ. 49ε. Χρ. Ανδρούτσου, Σύστημα Ηθικής, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 50ε.
2. Αυτόθι.
3.
Αρχιμ. Ευσεβίου, Ηδονή, οδύνη, ο διπλός καρπός της αισθήσεως, Αθήναι 1990. Σπουδαία ανάπτυξη των περί πόνου ευρίσκει κανείς και εις Μοναχού Μωυσεως Αγιορειτου, Η ευλογία του πόνου και ο πόνος της αγάπης, Αθήνα 1990. Του αυτού, Καλή και κακή αγωνία, Αθήνα 1998.
4.
Μάξιμου Ομολογητου, Περί Θεολογίας κεφάλαια, εκατοντάς τρίτη, κεφ. νγ', Φιλοκαλία 2, 99-100: «Εγκέκραται γαρ τη ηδονή της οδύνης ο πόνος, καν λανθάνειν δοκή τους έχοντας, διά την κατά το πάθος της ηδονής επικράτειαν· επειδή το επικρατούν αεί διαφαίνεσθαι πέφυκε, καλύπτου του παρακειμένου την αίσθησιν. Ηδονής ουν διά φιλαυτίαν αντιποιούμενοι και οδύνην διά την αυτήν αιτίαν πάλιν φεύγειν σπουδάζοντες, τας αμυθήτους των φθοροποιών παθών επινοούμεν γενέσεις».
5. Βλ. Κ. Γρολλιου, Τέχνη αλυπίας. Κοινοί τόποι του «Προς Πολύβιον» του Σενέκα και πηγαί αυτών, Θεσσαλονίκη 1956.
6. Σοφ. Σειρ. 38, 1-4: «Τίμα ιατρόν προς τας χρείας αυτού τιμαίς αυτού, και γαρ αυτόν έκτισε Κύριος· παρά γαρ Υψίστου εστιν ίασις, και παρά βασιλέως λήψεται δόμα. Επιστήμη ιατρού ανυψώσει κεφαλήν αυτού, και έναντι μεγιστάνων θαυμασθήσεται. Κύριος έκτισεν εκ γης φάρμακα, και ανήρ φρόνιμος ου προσοχθειί αυτοίς».
7. Β' Κορ. 12, 7.
8. Λουκ. 8, 43.
9. Δημήτριου Κωνσταντέλου, Βυζαντινή Φιλανθρωπία και Κοινωνική Πρόνοια, Αθήναι 1983.
10.
Βλ. π.χ. Αλεξ. Μαρσελου, Χειρούργου, Καθηγητού Πανεπιστημίου, «Ο πανεπιστήμων Μ. Βασίλειος ως ιατρός», Εόρτιος τόμος επί τη συμπληρώσει 1600 ετών από του θανάτου του Μ. Βασιλείου, Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 187-198.
11. Μ. Βασιλείου, Όροι κατά πλάτος, απόκρισις νε', PG 31,1044-1052.
12. Ματθ. 11, 28.
13. Ιω. 16, 33.
14. Λουκ. 7,13.
15. Ιω. 11,1-44.

16. Ματθ. 4, 23-25.

17.

Μονάχου Μωϋσεως Αγιορειτου, Η ευλογία του πόνου, ένθ' ανωτ., σελ. 14-15: «Ο πόνος λοιπόν πρέπει να κρύβεται και να διώχεται. Η δυστυχία δεν έχει θέση στην κοινωνία της ευημερίας. Ε, αυτή η μη παραδοχή του πόνου είναι ο μεγαλύτερος πόνος, τον οποίο ξεγελά ο άνθρωπος με τις ποικίλες κοινωνικές σχέσεις και συναναστροφές. Αυτούς που πονούν τους έχουμε απομονώσει στα άσυλα, στους οίκους ευγηρίας, στις κλινικές, τ' αναμορφωτήρια, ώστε να μη διαταράσσουν την ευτυχία μας».

18. Ματθ. 5,4. Λουκ. 6, 21-23.

19. Λουκ. 6,24-26.

20.

Μάξιμου Ομολογητου, Περί Θεολογίας κεφάλαια, εκατοντάς έκτη, κεφ. λδ', Φιλοκαλία 2,154: «Ηδονή και οδύνη τη φύσει της σαρκός ου συνεκτίσθησαν... Κατά πρόνοιαν γαρ προς κόλασιν της κατά προαίρεσιν ηδονής δέδωκεν ο Θεός τη φύσει την παρά προαίρεσιν οδύνην και τον επ' αυτή θάνατον».

21. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την προς Ρωμαίους Ομ. 11,5, PG 60,499-502.

22.

Του αυτού, Προς Σταγείριον 1, 3, PG 47, 429: «Και ιδρώτας και πόνους προσέθηκεν, ότι ουδέν ούτω προς άνεσιν άχρηστον ως η των ανθρώπων φύσις εστίν». Εις Ανδριάντας, Ομ. 2, 8, PG 49, 45: «Διά τούτο και εξ αρχής ο Θεός πόνον τω ανθρώπω συνέζευξεν, ουχί τιμωρούμενος αυτόν, ουδέ κολάζων, αλλά σωφρονίζων και παιδεύων. Οτε άπονον βίον έζη ο Αδάμ, εξέπεσε του παραδείσου· ότε δε επίπονον και επίμοχθον ο Απόστολος και έλεγεν, "Εν κόπω και μόχθω νύχτα και ημέραν εργαζόμενος", τότε απήλθεν εις τον παράδεισον, και εις τρίτον ανήλθεν ουρανόν. Μη τοίνυν κακίζωμεν πόνον, μηδέ διαπτύωμεν εργασίαν».

23. Ασκητικά Διατάξεις, κεφ. κδ', 2, PG 31,1413.

24. Εις Ανδριάντας Ομ. 4,1-2, PG 49, 61-62.

25.

Ρωμ. 5, 3-5. Γαλ. 6,14: «Εμοί δε μη γένοιτο καυχάσθαι ει μη εν τω σταυρώ του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, δι' ου εμοί κόσμος εσταύρωται καγώ τω κόσμω».

26. Λουκ. 2, 51.

27. Λουκ. 2, 35.

28. Μάρκ. 1,1-4.

29. Ματθ. 4,17.

30. Ματθ. 3, 11. Μάρκ. 1,7. Λουκ. 3, 16.

31. Ματθ. 3,10-12. Λουκ. 3, 7-9.

32. Ματθ. 11, 7-11.

33. Βλ. σχετικώς Πρωτοπρεσβυτέρου Θεόδωρου Ζηση, Μοναχισμός. Μορφές και

θέματα, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 31ε.

34.

Εβρ. 4, 15: «Ου γαρ έχομεν αρχιερέα μη δυνάμενον συμπαθήσαι ταις ασθενείαις ημών, πεπειραμένον δε κατά πάντα καθ' ομοιότητα χωρίς αμαρτίας».

(*"ΘΕΟΔΡΟΜΙΑ", ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΔΙΔΑΧΗΣ, ΕΤΟΣ Ε' · ΤΕΥΧΟΣ 1 · ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΜΑΡΤΙΟΣ 2003*)

(Πηγή ηλ. κειμένου: impantokratoros.gr)

Διαβάστε περισσότερα κείμενα του π. Θεοδώρου πατώντας [εδώ](#)

ΣΧΕΤΙΚΑ:

[Ο πόνος και οι θλίψεις εις την ζωή μας \(Γέρων Εφραίμ, προηγούμεν. Ι. Μ. Φιλοθέου\)](#)

[Ο θάνατος και ο πόνος στη ζωή του χριστιανού \(Αρχ. Βασίλειος Γουδικάκης, Προηγούμενος Ιεράς Μονής Ιβήρων Αγίου Όρους\)](#)

[Ο πόνος \(μοναχός Μωυσής Αγιορείτης\)](#)

[Θεολογική θεώρηση του πόνου \(πρωτοπρ. Γεώργιος Μεταλληνός\)](#)

[Το αντίδοτο του ψυχικού πόνου \(μοναχός Μωυσής Αγιορείτης\)](#)

[Ο πόνος στη ζωή μας \(Πανοσιολογιώτατος Αρχιμανδρίτης π. Γεώργιος Καψάνης, Καθηγούμενος της Ιεράς Μονής Οσίου Γρηγορίου Αγίου Όρους\)](#)

[Το μυστήριο του πόνου \(Μοναχός Μωυσής Αγιορείτης\)](#)

Η ΑΛΛΗ ΟΨΙΣ

Ψηλαφώντας την των πραγμάτων αλήθεια...

<https://alopsis.gr>
